

Az aegyptológia és a bibliai exegesis.

Durch Gosen zum Sinai. Aus dem Wanderbuche und der Bibliothek. Von Dr. Georg Ebers. — Leipzig. Engelmann. 1872. 8° XVI. és 608 lap.

Minél tisztábban állítja az ujkori régiségtudomány a régi világ viszonyait minden oldalról tudatunk elé; minél több bizonyosságot nyújt többek közt azon világrészről is, mely a bibliai történetek színhelye volt: annál jogosultabbá válik a tudósok azon törekvése is, hogy az Exodusban elbeszélte dolgokat az archaeologia biztos eredményeinek világánál szemléljék, és hogy, miután a kritika a szöveg értelmezésében megtette már azt, a mit tőle kívánhattunk, most ahhoz fogjanak, hogy azon számos geographiai és topographiai probléma, mely két század óta a legkülönszerűbb és a legvadabb állítások feltevésének adott helyet, ugyanazon józan módszer alapján oldassék meg, mely a klasszika philológiában oly szép eredményeket teremtett elő. — Megkezdték a régi geographok állításainak felhasználásával; de azok, kik csupán ezen segédeszközhöz folyamodtak, addig mig egyébbel nem élhettek, oly tarthatatlan magyarázatával álltak elő a megoldást váró kérdéseknek, a minőnél jobb ily egyoldalú és hitelességét tekintve sem minden kételyt kizáró apparatus mellett elvárható nem volt. Egészen más fordulatot vett a dolog, midőn szakavatott utazók kezdték bejárni Palaestinát épen úgy mint a bibliai történetek egyéb territoriumait, és itt részint ásatások, részint pedig a terrain minden tekintetbeni megvizsgálása és átkutatása által egyrészt a kritikának nyújtottak becses segédkezet, másrészt a bibliai régiségtudományt biztosabb mert a helyszínen eszközölt ismeretekre támaszkodó alapra fektették. — Mindenki olvasóink között ismeri Robinson, Stanley, Smith, Sepp, és mások neveit, és bir kellő fogalommal azon érdemeikről, melyeket a bibliai geographia és topographia érdekében kifejtett tevékenységük által szereztek. Nekik köszönjük, hogy a biblia tanulmányozása alkalmával képzelődésünket, mely ezen monumentalis buvárkodásokig csak zavaros fogalommal birt azon geographiai pontokról, melyekkel a bibliában dolgunk vagyon, — már most tüzetesen meghatározott, pontosan felmért és a legnagyobb lelkiismeretességgel kijelölt pontok felé irányozhatjuk. A föld-abroszszal kezünkben ülünk ma egész biztossággal az ó szöv. történeti elbeszélései mellé és nem jövünk zavarba, ha azon kérdésre kell felelnünk, hol és minő név alatt ismeretes ma azon hely, mely ama régi időkben így vagy amúgy neveztetett?

Az e rendbeli kutatások már régen megindultak volt, midőn az aegyptologia eredményei is lassanként az ó szöv. archaeologia számára kezdtek felhasználtatni. Igaz, hogy már Kircher és Jablonsky is nagy szorgalommal dolgoztak e téren; de minő eredménnyel dolgozhat-

tak akkor, midőn még senki e világon egy hieroglyphicus csoportot elolvasni és értelmezni nem birt, midőn csak azon anyagot használhatták, melyet a klassikai irodalom nyujt — elég homályosan?

Ha eltekintünk Seyfarthtól, ezen szerencsétlen lipcsei professortól, kit egy izetlen hypothesisének sorsa annyira elkeserített, hogy alig tudható, vajjon életben van-e még vagy sem, — ki különféle műveiben és értekezéseiben az aegyptológiát az ó testamentomi exegesis szolgálatában felhasználni törekedett, L e p s i u s az első, ki azon nagyszerű művében, melyet az aegyptomi chronológiáról irt és mely directe csak M a n e t h o s eléggé ismert adatainak mogmagyarázását vette célba, az aegyptologia eredményeit az Exodus történetei chronologicus keretének feldiszítésére használta.*) — De ő még nem foglalkozik annyira a történetek megvilágításával mint azon pályatársai, kik lángelméjű felfedezései által felbátorítva az emlékeket részletes ó t.-omi események és mondák megvizsgálására fordították.**).

Ezek között említenünk kell mindenekelőtt L a u t h - o t, müncheni tanárt és akadémikust, kinek éles elméje, melynek termékeit különösen a bajor akadémia értesítőjében rakta le, az Exodus történeteit igen érdekes módon bírta felvilágosítani a hieraticus papyrusok tartalma által, és kinek egyik felfedezése újabb időben a szaktudósok között nagy zajt ütött. L a u t h azt fedezte fel t. i., hogy egy papyrusban említett M o h a r volna az ó t. Mózes és állítását két izben igen alaposan vitatta meg pályatársainak támadásai ellen, kik között a leydeni P l e y t e legelső sorban törekedett megingatni a M o h a r - n a k M ó z e s s e l való ugyanazonosságát.

Maga P l e y t e, a leydeni fölötte gazdag aegyptomi muzeum őre, kinek szájából e sorok írója is nem egyszer nyert becses tanítást az aegyptomi A p u r i a n (igy neveztetnek a h é b e r e k az aegyptomi emlékekben) történetére nézve, két könyvben, melyeket irt, a deltát lakó sémiek, más szóval h y k s o s o k vallására nézve oly felfedezésekkel állott elő, melyek a héber vallástörténet nyomozóit egészen új utra terelheték volna, ha nem uralkodnék még, fájdalom, a tudományban bizonyos rideg egyoldalúság; — mindazon szakmák sorsa, melyek még nem igen birtak

*) L e p s i u s Chronologie der Aegypter. Berlin 1849.

**.) Nem hagyhatjuk említetlenül a nemes B u n s e n J ó s i á s t, ezen ritka államférfiut, ki sokoldalú tudományos érdeket egy páratlan szépségű lélekkel kötött össze, melynek kincseiből M ü l l e r Miksa épen úgy mint L e p s i u s Richard azon ernyedetlen bátorságot meritették, melynek buvárlataik eredményeit köszönik. Bunsen sokat tett azon téren, melyről szólunk; de kutatásai egybe esnek barátjának L e p s i u s n a k buvárlataival, melyeket nemes szíve előmozdított, batorított és pártolt és melyek iránt a föld hatalmas palotáiban érdekeltséget birt felkölteni.

tekintélyre vergődni a szorosán vett theologiai körökön kívül. Pleyte műveiben kimutatta a Seth-cultus befolyását az aegyptomi héberek vallására és állításait, mesterfogással ugyan, de elég ügyességgel, összefüggésbe bírta hozni a genesisnek legelső fejezeteivel. Fájdalom, az exegaták ezen nagy horderejű felfedezéseket, ámbár első sorban őket illetik, még tekintetbe sem veszik, Ha minden részletükben nem is igénylik a csalhatatlanság érdemét, de mégis oly sok gondolkodásra felhívót tartalmaznak, hogy épen az exegetának nem szabadna hallgatással mellőzni. *)

Hengstenbergről nem szólhattam, mert — ámbár az Exodust egy munkájában „Die Bücher Moses und Aegypten“ az aegyptologia eredményeivel viszonyba hozta, e munkája, melyet csak egyoldalú képzettséggel készített, a szerző az aegyptológiához vajmi keveset értvén, ugyanazon betegségben szenved, mely ezen orthodox tudós valamennyi könyvét és egész életét, működését jellemzi. A ki előítéletekkel megrakva fog kutatásaihoz, az még akkor sem szolgálhat a tudománynak positiv irányban, ha kutatásainak eredménye véletlenül közel jár az igazsághoz; mert az elfogultság, az előítélet még akkor is meghomályosítja, meghamisítja az objectiv igazságot, ha akarata ellenére annak szolgáltatásában működik.

De ha Hengstenberg apologeticus könyve a mondott okoknál fogva nem is igényelheti azon helyet a tudományban, melyet kihívó fellépésétől várt a szerző ez alkalommal épen úgy, mint mindig midőn, termékeny tollát mozgatá: úgy mégis azt köszönjük neki, hogy legelőször kísérté meg munkája tárgyát bizonyos rendszerbe foglalni és reámutatni arra, hogy elérkezett már az idő, midőn egy alaposan iskolázott szakember hozzá láthatna a fontos kérdéseknek nagybani megoldásához. E szakavatott tudós nem is váratott nagyon soká magára.

Dr. Goldziher Ignác.

(Vége következik.)

*) Csak az utolsó munka czimét teszem ide, mert az első nincs kezemnél: La religion de Pré-Israélites. Leyden 1865.

TARTALOM.

Az új szövetségi iratok keletkezése: Ballagi Mórtól. — Az Ige-tan, Reville után. Baksay L.-tól. — Lessing nézetei a szentírásról. Pieler Mátyástól. — Az aegyptologia és a bibliai exegesis. Dr. Goldziher Ignácól

dék, apa és fiu, isten és emberiség együtt működik. mely mozzanatnak mintaképe Krisztus: hanem a nevelés harmadik s végstadiumát, a megszentelést, vagyis a boldogítás befejezését a teljes s örök boldogságot is említi.

Lessing Spinoza pantheistikus rendszere, valamint az újabb természettudomány nyomán a kereszténységet, az emberi-nem nevelésében csak nagyobb s magasb előrelépésnek tartá, s azon véleményben volt, hogy már e földi életben is, annál még magasabb haladási fok is gondolható, de nagy harc után mégis kénytelen volt elismerni, hogy a kereszténység a földi életnek non plus ultrája.

A boldogság összes telje, mint az emberi-nem nevelésének, vagyis a kijelentésnek végcélja, a kereszténység mellett is, az emberiség korlátozottsága miatt e földön már nem érthetik el; s minthogy a növendék értelmén s tapasztalatán kívül esik, csak a nevelő, az atya által fejeztetik be.

Ezen örökkévaló végstadiumot mint a kijelentés harmadik kettétét s legújabb szövetségét az új szövetség Krisztus második eljövételében csak sejtethi s sejteti. ráuk nézve az bölcsészetiileg mondva eltagalhatlan postulatumnak, vallásilag mondva pedig erős meggyőződésünk.

Midőn azonban Lessing a szentírásbeli eschatológiát vizsgálja, s azt a tudomány által az ész követelményeivel megegyeztetni igyekszik, az ő eljárása nem eléggé irányadó, mert nem teljes.

De valamint egy Humboldt Sándor, a természettudományban nem, úgy Lessing a kritika terén sem mindentudó. Lessing a Krisztus ama második eljöveteleivel összeköttetésbe hozza az egész emberi nemzetnek is, nem annyira metempsychosisát, mint inkább lélekmegújulását, de mégis ezt is csak mint — hypothesis. De ép úgy mint Luther, Lessing is eleget tett élte feladatának. Bár érintkezik is utóbbi nézete az újabb kornak úgy pantheistikus mint panlogistikus természettudományi rendszereivel, a mennyiben t. i. ezek az összes világrendszernek megújulását, s újra teremtését „progressus in infinitum“ gyanánt tekintik: a legújabb idő tudósai (Erdmann s mások) mégis bizonyították, hogy Lessing nem volt pantheista, a milyennek őt barátjai, Jakobi és Mendelssohn feltüntetni szerették volna.

(Folytatása következik.)

Pieler Mátyás.

Az aegyptológia és a bibliai exegesis.

(Vége.)

Ebers György, lipcsei tanár, ezelőtt jeni docens, Brugsch iskolájából, miután keleti utazása alkalmával autoptikus tanulmányokat tett vala a régi Pharaók birodalma helyszínén, és miután magas szelle-

mének jeleit egy fölötte csinos és fölötte érdekfeszítő épen úgy mint tanul-
ságos regényben mutatá be a világnak *), egy ritka éles elmésséggel
összeállított munkában „A egypten und die bücher Moses.
Sachlicher Commentar zu den aegyptischen
Stellen in Genesis und Exodus,“ (Lipcse, 1869), melynek
eddig még csak első kötete adatott ki, és melynek folytatása, mint a
szerző értesit, már elkészült, lépésről lépésre, a néptáblától kezdve a tör-
téneti elbészéléseken keresztül veszi elő az ó. t. azon részleteit, melyek
az aegyptomi emlékek részéről felvilágosítást nyerhetnek. A Genesisben
felhozott különféle régi népek, melyeknek meghatározása addig igen sokat
foglalkodtatá az exegeták elméit, különösen régibb időben B o c h a r t-ét,
ujabb időben K n o b e l-ét és H i t z i g-ét, egészen új és váratlan meg-
világításban lépnek fel, annyiban tudniillik, a mennyiben azok a régi
hieroglyph emlékekben is előhozhatnak, részint mint a Pharaó-birodalom
szövetségesei, részint mint annak meghódítottjai; a József történetében
felhozott a egyptomi dolgoknak kiegészítéseképen előadatik, miképen emli-
tetnek e dolgok maguk az aegyptusok által, valamint egyéb aegyptomra
történő vonatkozások az eredeti emlékekből nyújtja csattanós illustratióit.
A pohárnok és a sütő, a papi jobbagyok, a fogház főnöke stb. a mint
a Genesisben látjuk őket fellépni, érthetetlenek maradnának, ha nem lát-
nók őket szerepelni az egyptomi irodalom feltalált maradékaiban. Az egyp-
tusok viszonya az idegenekhez általában és a héberekekhez különösen, a
mint azt Ebers munkájában felderítve találjuk, még csak elevenebbé, be-
csesebbé, és hogy úgy mondjam hitelesebbé teszik az Exodus első fejeze-
teit. Ebers könyvéből t. i. azt látjuk, hogy az ó. t. aegyptomi darabjai
tökéletesen az aegyptomi élet, történet és földrajz tudatából indulnak és csak
azok ismeretével érthetők át egészen. Többek közt, és ez a legérdekesebb,
azt tanuljuk, hogy a Genes. XXXIX-ben előadott történetke (József és
Potipharné) hasonlóképen egy egyptomi népnovellában kerül elő; csak a
személyek mások, a történet majd csaknem egybevágó, és a p a p y r u s
d'O r b i g n y tartalmát képezi.

Ha szellemdus tanáromnak e könyvében foglalt összes felfedezéseit
akarnám bemutatni, nem szorítkozhatnám egy rövid cikkre, melynek azon
felül tulajdonképeni feladata az, hogy Ebersnek egy újabb munkáját ve-
zesse be, melynek címét e cikk homlokára tűztem. E munkában a szerző
hasonló célt ér el, mint abban, melyet épen az imént érintettem; csak hogy

*) Die Aegyptische Königstochter; két kötetben. Angol fordítás-
ban is megjelent, mint a Tauchnitz Edition egy része. A német eredeti két
kiadást ért eddig; ezen tanulságos regény, melyben a mivelt laicus mu-
lattatva vezettedik be ez egyptomi és assyriai ókorba, megérdemelné, hogy
átültetessék a mi magyar irodalmunkba.

itt a szerző mint utazó lép fel és magyarázatait saját utazásának fonalán sorolja elő, nem tárgyi, hanem geographiai rendben. Remek naplókivonatai a styl mestertermékei, alapos értekezései és kimutatásai, melyeket a 130 lapra terjedő jegyzetekben ad, a részletkutatónak gyönyörködtetésére szolgálhatnak.

Mondám, hogy ezen munka magában véve szintén az ó. t. aegyiptomi darabjaiuk magyarázatait adja elő legnagyobb részében. Hogy olvasóink ne maradjanak kétségben a fölött, mily kritikai álláspontot foglal el Ebers a bibliának ide vágó részei irányában, saját szavait igtatom ide, melyekkel „Der Exodus bis zum Ostgestade des rothen Meeres“ című fejezetét bevezeti (71. lapon). Így szól: „A királyok idejének kezdete felé, melybe a Pentateuchus négy első könyvének végszerkesztését helyezzük. Palaestina és Egyiptom oly élénk közlekedés által voltak egymással összekötve, hogy bátran tarthatjuk, miszerint azon korszak zsidó tudósai tökéletes ismeretével bírtak a keleti Deltának, mely Palaestinából indulva könnyű módon volt elérhető. Fel lehet tenni továbbá, hogy a héberek szellemi vezetői előtt nem maradt ismeretlen a pháraói birodalom története, és hogy népüknek eleven emlékeit és mondákkal ékesített hagyományait topographiai és történelmi ismeretük alapján rostálták és módosították. Így a Pentateuchus II. könyvének első fejezetei a zsidóknak Egyiptomból történt kivándorlásának egy olyan előadását nyújtják, melyek — ha eltekintünk a mondaszerű ékitményektől — a történelmi kritika előtt megállják a sarat. Minden egyes vonás az elbeszélte történetek helyszínének tényleges viszonyaihoz illik. Ha pl. Mózes csodálatos megmentése egy vonalra állíthatnánk is azon mondákkal, melyek előkelő személyiségeket mint az isten kegyeltjeit bélyegzik, midőn már gyermekségükben mentetnek meg nagyobb veszélyekből csodálatos módon (csak Semiramisra, Oedipusra, Cyrusra és Romulusra emlékeztetünk) úgy mégis a Mózes megmentéséről szóló történet egy oly hely színére tétetik, mely a természetes lehetőséggel megegyezik, és egészben véve Mózes személyisége nem tartozik kevesebbet a valódi történehez mint Cyursé, bármennyire törekedett is a legenda Mózeset épen úgy mint Cyrust természetfölötti tehetségekkel és erővel felruházni.“

Lesz olyan tudós, ki igen nagyra fogja nevezni azon engedményt, melyet Ebers, midőn álláspontját előadja, a tradíciónak tesz; de lesz olyan is, ki kicsinyelni fogja azt. De kettőjük közt dönteni nem a mi dolgunk. Ebers nagy érdeme jelen könyvében, hogy azon stációknak, melyeket a bibliai elbeszélés szerint az Egyiptomból kivándorló zsidók utközben tettek, héber neveit azonosítani törekszik modern helynevekkel. Ez ugyan nem új dolog. Mert eltekintve azon monographiáktól, melyek e tárgyhoz szólottak, és attól, hogy minden jóra való commentator, de különösen K n o b e l az

utazók ebbeli tudósításaiból megvonta a következéseket, különösen két évvel ezelőtt egy angol expedíció csak azon feladattal indult kelet felé, hogy az „Exodus sivatagját” e célből felkutassa.

Ezen expedíció eredményei egy csinos munkában fekszenek előttünk, melyet Palmer, az utazók legtudósibika tavaly bocsátott közzé. *) Eöers, ki ezen munkát ismerte és használta is, de eredményeitől függetlenül dolgozott, nagy részt geographiai dolgokban hasonló eredményekhez jut, ám-bár némely fontos kérdésben, minő a **רִיבְרִים** helység meghatározása eltér tőlük. A legfontosabb e kérdések között az, melynek Ebers jelen könyvének e című fejezetét szenteli: „Die Sinai-Serbälfrage, (380 — 426 lap.) A Sinai félsziget déli csucsát két hegység foglalja el. A suzi öböl oldalán egy magas hegység a Serbäl, a Wädi Fepän mellett, oly hegység, melyről szerzőnk azt mondja, hogy a ki egyszer látta, az élethossziglan nem feledheti el azon pillanatot, mely ezen nagyszerű látványt tárta eléje. Jobbról töle, az Akaba öböl oldalán, a sajátképeni Sinai, vagy mint a mai arabok hívják: Gebel Tür, melynek lejtőjén azon nevezetes zárda épült, mely a keleti keresztényiség ajtatosai zárandoklásainak legelőkelőbb célja: a Sinai zárda. Nincs természetesebb dolog annál, hogy a bibliai törvényhozás színhelyének azon hegyet képzeljék, melyet a későbbi kor zárdák és egyéb kegyes alapítványok által tüntetett ki.**) De ezen hegy sokkal szerényebb és a természet által sokkal csekélyebb magasztossággal van megadományozva, semhogy el lehetne képzelni, hogy egy oly megható történet, mint a sinai törvénykinyilatkoztatásé, ily igénytelen külsejű helységhez fűződhetett volna.

Már Burkhardt és Lepsius voltak ennélfogva hajlandók átvinni a Sinai szerepét a szomszéd Serbäl-ra, mely egyesíti magában mindazon feltételeket, melyeket joggal köthetünk a biblia elbeszélés szempontjából az emlékezetes „törvényadás hegyéhez.” De az angol utazók, Robinson, Stanley és Palmer mindenféle érvekkel védték a tradíciót; érvekkel, melyek nem szabadok a pedans kicsiszerűség hibájától. Tischendorf, a Codex Sinaiticus felfedezője, kinek egész hirneve a Sinaihoz fűződik, szintén a régi felfogás lovagjai között található. — Mindezek ellen Ebers a Serbäl hegység mellett kardoskodik oly sikerrel, hogy alig fog ezentúl értelmes és objective vizsgáló ember talál-

*) The desert of the Exodus. — Cambridge 1871. — Egy szorosán idevágó utleírás még Stanley-é: „Sinai and Palestine“, melynek újabb kiadása Londonban jelent meg 1865-ben. Felteszem, hogy a theologusok jól ismerik Robinsont munkáit, különösen azt, melyet Smith-tel együtt dolgozott és melynek német fordítását Seibach eszközölte (Hulle, 1841).

**) A zárda a VI. században alapítottatott Justinian császár által.

kozni, ki a bibliai S i n a i szerepét meg akarná vonni a S e r b á l tól, a T ű r részére. Külső érvei mellett a történeti apparatus dús tárházából kölcsönzött fegyverekkel biztosítja szerzőnk véleménye győzelmét.

Bebizonyítja, hogy a zárda alapítása az állítólagos Sinai-on csakis onnét vagy on, mert a magas Serbál, hol csak társadalmi kapcsolaton kívül élő anachoréták bujdosnak, nem volt alkalmas egy zárda feltartására; hogy az arab beduinok rabló betörései nyugtalanították a Serbáli ájtotosokat, és hogy a kényszer utalta őket a jobbra eső kisebb hegy felé; hogy a keresztyénség első idejében még élt azon "tudat, mely ma a Serbált illetőleg már kiveszett és hogy sok monda egyáltalában érthetetlen, ha a S i n a i-t a mai T ű r-ral azonosítanólt. Nem adhatom elő itt részletesen Ebers gondolatmenetét; csak eredményéről szólhattam. De mégis kockáztatok egy megjegyzést, mely e tárgyra nézve nem fölösleges. A talmudi rabbik ugyanis szintén felvetik már azon kérdést, melyet itt Ebers az állítólagos Sinai-T ű r igénytelen külsejéből merit; és hozzá feleletként azon erkölcsi intést fűzik, „hogy az isten csak a szerény embereket tünteti ki, miként a hegyek legcsekélyebbikét választá ki kinyilatkoztatásának színhelyéül“. Ezen megjegyzés, mely hasonló alakban S a d i perzsa költő Gulistanjában is található, arra mutatna, hogy már a talmud idejében kétség a fölött nem létezett, miszerint a biblia S i n a i-ja nem a Serbál, hanem a T ű r.

Már csak ezen egy próbából is látják olvasóink, hogy a munka, melyre e cikkben reá mutattam, tökéletesen megérdemli, hogy a theologus figyelemmel elolvassa azt. Nem akarom eltitkolni, hogy ismertetésemmel még azon mellékes célt is egybekötöttem, miszerint reá mutassak a régiségtudomány egy oly ágára, melyből a bibliai exegesis oly óriási sokat merithet, melyet a külföldi tudósok a bibliai archaeologia oly nagy horderejű segédtudományaképen használnak fel, de melynek, fájdalom, hazánkban alig van egy-egy művelője. A theologusok azon szoros összeköttetésnél fogva, mely a bibliai exegesis, az általános vallástörténet, a mythologia és ezen tudomány között létezik, legelőbb foghatnának hozzá a tudomány ezen fontos épen ugy mint érdekes és jutalmazó ágának közelebről való megismeréséhez és megismertetéséhez. Vajha, jelen soraim ezen irányban elérnék céljukat!

Dr. G o l d z i e h e r I g n á c.

TARTALOM.

Az új szövetségi iratok keletkezése: B a l l a g i M ő r t ő l. — Az Ige-tan, R e v i l l e után, B a k s a y L.-tól. — Lessing nézetei a szentírásról. P i e l e r M á t y á s t ő l. — Az aegyptologia és a bibliai exegesis. D r. G o l d z i e h e r I g n á c t ő l.

PROTESTANS

TUDOMÁNYOS SZEMLE

THEOLOGIAI ÉS BÖLCSÉSZETI FOLYÓIRAT.

1872.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

FELELOS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ-TULAJDONOS :
BALLAGI MÓR.

140 szám hiányzik

51.

PEST,

NYOMATJA: PEST-BÉCSI IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI INTÉZET DEUTSCH TESTVÉREK.

1872.